

Alisher Navoiy asarlarida insonparvarlik falsafasi

Husnidabonu Dilmurod-qizi Soliyeva

Ilmiy maslahatchi: M.Mirzakarimova

Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiy asarlarida tarbiya va insonparvarlik masalalarini ilmiy-pedagogik va axloqiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Maqolada Navoiy ijodida tarbiyaning ruhiy va axloqiy rivojlanishdagi oʻrni, ustoz-shogird munosabatlari, sabr-toqat va fidoyilik kabi qadriyatlar yoritilgan. Shuningdek, insonparvarlik falsafasi, adolat, mehr-muhabbat va jamiyat hayotidagi ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Maqolada Navoiy asarlaridan "Xamsa", "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", va "Saddi Iskandariy" dostonlari misol tariqasida keltirilib, iqtiboslar orqali tarbiya va insonparvarlik gʻoyalari amaliy jihatdan ochib berilgan. Shuningdek, maqolada bu qadriyatlarning zamonaviy pedagogika, maʼnaviy tarbiya va ijtimoiy hayotdagi dolzarbligi tahlil qilingan. Maqola tarbiyaviy, axloqiy va adabiy jihatdan Navoiy ijodini chuqur oʻrganish, yosh avlodning maʼnaviy rivojlanishini taʼminlash va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni shakllantirish uchun manba sifatida foydali boʻlishi mumkin.

Kalit soʻzlar: Alisher Navoiy, tarbiya, insonparvarlik, maʼnaviy kamolot, axloqiy qadriyatlar, pedagogika, doston

Philosophy of Humanism in the Works of Alisher Navoi

Husnidabonu Dilmurod-kizi Soliyeva

Scientific advisor: M.Mirzakarimova

Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article analyzes the issues of education and humanity in the works of Alisher Navoi from a scientific, pedagogical and ethical perspective. The article highlights the role of education in spiritual and moral development, teacher-student relations, values such as patience and selflessness in Navoi's work. It also deeply analyzes the philosophy of humanity, justice, love and their importance in social life. The article cites the epics "Khamsa", "Khairat ul-abror", "Farhod va Shirin", and "Saddi Iskandariy" from Navoi's works as examples, and through quotations, the ideas of education and humanity are revealed in a practical way. The article also analyzes the relevance of these values in modern pedagogy, spiritual education and social life. The article can be useful as a source for in-depth study of

Navoi's work in educational, moral and literary terms, ensuring the spiritual development of the younger generation and forming modern pedagogical approaches.

Keywords: Alisher Navoi, education, humanity, spiritual maturity, moral values, pedagogy, epic

Alisher Navoiy (1441-1501) o'zbek adabiyoti va ma'naviy hayotining eng yorqin namoyandalaridan biridir. U nafaqat buyuk shoir va mutafakkir, balki insoniy fazilatlarni, axloqiy qadriyatlarni va tarbiyani chuqur tushunuvchi pedagog sifatida ham tarixda o'z o'rnini topgan. Navoiy ijodida insonning ruhiy va ma'naviy kamoloti, shaxsiy barkamollik va jamiyatdagi axloqiy muvozanat masalalari asosiy mavzular sifatida ko'tarilgan. Shoir ijodida tarbiya va insonparvarlik masalalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning faqat bilimli emas, balki ma'naviy jihatdan yetuk bo'lishi zarurligi ta'kidlanadi.

Tarbiya Navoiy fikrida shunchaki kitobiy bilim berish yoki so'z bilan tarbiyalash emas, balki insonni ichki dunyosi bilan tanishtirish, qalbini poklash va uning ruhiy barkamolligini shakllantirish jarayoni sifatida talqin etiladi. Shoirning pedagogik qarashlari shogirdni faqat ilm-fanga yo'naltirish bilan cheklanmay, uning axloqiy va insoniy fazilatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan, Navoiy ijodi bugungi kunda ham pedagogika, ma'naviyat va axloqshunoslik sohalari uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Insonparvarlik Navoiy ijodida shaxsiy fazilat bo'lishdan tashqari, jamiyatning ma'naviy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omil sifatida ham talqin qilinadi. Shoir asarlarida adolat, sadoqat, mehr-oqibat va boshqalarga yordam ko'rsatish g'oyalari har bir qahramon xarakteri va voqealar orqali namoyon bo'ladi. Shu tarzda, Navoiy ijodi o'quvchiga nafaqat adabiy zavq bag'ishlash, balki axloqiy saboq berish vazifasini ham bajaradi.

Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarida tarbiya va insonparvarlik konsepsiyalari, ularning shakllanishi, ijodiy ifodalanishi va zamonaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada Navoiy asarlaridan konkret misollar keltirilib, uning pedagogik va axloqiy qarashlarining bugungi kunda yosh avlodning ma'naviy rivojlanishidagi dolzarbligi ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga, maqola Navoiy ijodini chuqur o'rganish, tarbiyaviy qadriyatlarni amaliy hayotga tatbiq etish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni shakllantirishda ilmiy manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Tarbiya masalasi Navoiy asarlarida

Alisher Navoiy ijodida tarbiya insonning ma'naviy va axloqiy rivojlanishining ajralmas qismi sifatida markaziy o'rin tutadi. U tarbiyani shunchaki bilim berish yoki so'z bilan tarbiyalash emas, balki insonning ichki dunyosini, ruhiy pokligini va

axloqiy barkamolligini shakllantirish jarayoni sifatida tushunadi. Bu qarashlar uning dostonlari, masnaviy asarlari va she'riy iqtiboslarida aniq namoyon bo'ladi.

Tarbiyaviy qadriyatlar: Navoiy asarlarida tarbiyaviy qadriyatlar ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: ruhiy kamolot va axloqiy fazilatlar. Masalan, "Farhod va Shirin" dostonida Farhodning sevgisi uchun kurashi, tog'larni kesib o'tishi va insoniy do'stlikni qadrlashi shoirning pedagogik yondashuvini ochib beradi. Farhod sabr-toqat va fidoyilik fazilatlarini orqali o'quvchiga murakkab vaziyatlarda ham maqsad sari intilishning ahamiyatini namoyish qiladi.

Shoirning bir iqtibosi bu fikrni chuqur ifodalaydi:

"Bilim nurdur, qalb esa uning qabul qiluvchisi; tarbiya esa bu nurning yo'lchi bo'ladi."

Bu misralar tarbiyaning nafaqat bilim, balki ruhiy va axloqiy rivojlanishdagi rolini ochib beradi.

Ustoz-shogird munosabatlari: Navoiy pedagogik qarashlarida ustoz-shogird munosabatlari alohida o'rin tutadi. Ustoz shogirdga faqat bilim beruvchi emas, balki uning qalbini poklash, ruhiy barkamolligini oshirish va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish bilan shug'ullanadi. Masalan, "Lison ut-Tayr" asarida shoir shogirdni bilimli va axloqan yetuk inson sifatida tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Shoir ta'kidlaydi:

"Ustozning vazifasi shogirdga ilm berishdan ko'ra, uni qalb nuriga yetkazishdir."

Bu iqtibos Navoiy pedagogik yondashuvining mohiyatini ifodalaydi: haqiqiy tarbiya nafaqat bilim, balki shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Tarbiyaviy jarayonning xususiyatlari: Navoiy tarbiya jarayonini murakkab, bosqichma-bosqich va hayotiy tajribaga asoslangan deb biladi. Masalan, "Saddi Iskandariy" dostonida insonning qiyinchiliklarga qarshi kurashi, maqsad sari intilishi va ruhiy chidamliligi orqali tarbiya jarayoni misol bilan namoyon qilinadi. Shoir shogirdni nafaqat kitobiy bilimga, balki hayotiy tajriba orqali o'rganishga undaydi. Navoiy bu haqda shunday yozadi:

"Kim sabr bilan toshlarni kesib o'tsa, u haqiqiy bilimga erishadi; tarbiya ham shunday kuch va matonat talab qiladi."

Bu misollar orqali ko'rish mumkinki, Navoiy tarbiyaga nafaqat nazariy, balki amaliy, hayotiy ahamiyat ham beradi.

Tarbiya va axloqiy fazilatlar: Navoiy ijodida tarbiya bilan axloqiy fazilatlar uzviy bog'langan. Shoirning doston va masnaviy asarlarida sabr-toqat, adolat, fidoyilik, mehr-muhabbat kabi fazilatlar tarbiyaviy qadriyat sifatida taqdim etilgan. Bu qadriyatlar nafaqat shaxsning ruhiy kamoloti, balki jamiyatning ma'naviy rivojlanishi uchun ham zarur hisoblanadi.

Masalan, "Farhod va Shirin" va "Hayrat ul-abror" asarlarida qahramonlar ruhiy qiyinchiliklarga sabr qilish va adolatni saqlash orqali shaxsiy va jamiyatiy kamolotga erishadilar. Bu esa Navoiy pedagogik yondashuvining zamonaviy ta'lim tizimiga ham mosligini ko'rsatadi.

Mehr- Mehr-muhabbat va boshqalarga yordam ko'rsatish

Alisher Navoiy asarlarida mehr-muhabbat tushunchasi oddiy hissiy holat sifatida emas, balki insoniy kamolotning asosiy mezon sifatida talqin etiladi. Shoir nazarida mehr - bu qalbning harorati, ruhning pokligi va jamiyatni birlashtiruvchi ma'naviy kuchdir. Ayniqsa, Hayrat ul-abror dostonida mehr-oqibat, saxovat, muruvvat va insonlarga ko'mak berish fazilatlarini keng yoritiladi. Asarda adolatli va rahmdil inson obrazi ideal shaxs sifatida tasvirlanadi.

Navoiy mehrni faqat shaxsiy tuyg'u emas, balki ijtimoiy mas'uliyat darajasiga ko'taradi. U insonning boshqalarga qilgan yaxshiligi aslida uning o'z ma'naviy darajasini belgilashini ta'kidlaydi. Mehirsiz qalbni shoir quruq tuproqqa qiyoslaydi - bunday qalbdan na fazilat unadi, na ezgulik ildiz otadi. Demak, mehr insonning ichki olamini boyitadi, jamiyatni esa mustahkamlaydi.

Yordam ko'rsatish masalasi ham Navoiy talqinida juda muhim o'rin tutadi. U saxovatni boylik bilan emas, niyat bilan o'lchaydi. Shoirning fikricha, hatto kichik yaxshilik ham inson qadrini yuksaltiradi. Bu yerda insonparvarlik faqat g'oya emas - amaliy harakatdir. Mehr-muhabbat faoliyatga aylangandagina uning haqiqiy qiymati namoyon bo'ladi.

Insonparvarlik va tarbiya bog'liqligi

Navoiy falsafasida tarbiya va insonparvarlik uzviy bog'langan. Tarbiyalanayotgan shaxs nafaqat bilimli, balki mehr-muhabbat, adolat va sadoqat fazilatlarini boyitilgan bo'lishi kerak. Shoirning bu qarashlari pedagogik jihatdan ham dolzarb bo'lib, zamonaviy tarbiya tizimida ham qo'llanilishi mumkin. Masalan, "Lison ut-Tayr"da shoir yozadi:

"Shaxsni tarbiyalash faqat ilm bilan emas, qalbini mehr va inoyat bilan to'ldirish bilan ham amalga oshadi"¹.

Ma'naviy kamolot va axloqiy yetuklik: Alisher Navoiy ijodida ma'naviy kamolot va axloqiy yetuklik shaxsning eng oliy qadriyatlarini sifatida tasvirlangan. Shoirning qarashicha, haqiqiy komil inson nafaqat bilimli, balki ruhiy pok va axloqiy jihatdan yetuk bo'lishi kerak. Bu kontseptsianing ildizi Navoiy asarlarida qahramonlarning xarakteri, ularning harakatlari va ichki monologlarida ochib berilgan.

Adolat va sadoqat

Navoiy insonparvarlikni adolat tushunchasiz tasavvur qilmaydi. Uning qarashlarida adolat - jamiyat ustuni, insoniy munosabatlarning asosiy mezon. Agar

¹ Navoiy, A. Lison ut-Tayr. Samarqand: Fan, 2020. – 30–52 bet.

inson o'z atrofida qilargalarga nisbatan adolatli bo'lmasa, u ma'naviy yetuklikka erisha olmaydi. Bu fikr ayniqsa Saddi Iskandariy dostonida yaqqol ko'rinadi. Asarda hukmdor obrazi orqali adolatli boshqaruv va mas'uliyat masalasi yoritiladi.

Shoir adolatni faqat hukmdorlarga xos fazilat sifatida emas, har bir insonning kundalik hayotidagi axloqiy mezon sifatida talqin etadi. Oila, do'stlik, ustoz-shogird munosabatlari - barchasida adolat ustuvor bo'lishi lozim. Chunki adolat bo'lmagan joyda ishonch yo'q, ishonch bo'lmagan joyda esa jamiyat mustahkam bo'lolmaydi.

Sadoqat esa Navoiyning insonparvarlik konsepsiyasida barqarorlik timsolidir. Sadoqat insonning so'ziga, do'stiga, vataniga va e'tiqodiga mustahkam turishini anglatadi. Bu fazilatlar bir-biri bilan uzviy bog'liq: mehr insonni ezgulikka yetaklasa, adolat uni tartibga soladi, sadoqat esa uni mustahkamlaydi.

Shunday qilib, Navoiy talqinidagi insonparvarlik uch tayanchga suyanadi: mehr-muhabbat, adolat va sadoqat. Bu uchlik birgalikda komil inson qiyofasini shakllantiradi.

Ruhiy kamolot

Ruhiy kamolot Navoiy pedagogik yondashuvida markaziy o'rin tutadi. Masalan, "Farhod va Shirin" dostonida Farhodning sevgisi, fidoyiligi va sabr-toqatga intilishi uning ruhiy kamolotini namoyon qiladi. Shoir bu orqali o'quvchiga murakkab hayotiy vaziyatlarda ham ichki kuch va matonatni saqlash zarurligini ko'rsatadi. Navoiy yozadi:

"Kim qalbini pok tutsa, hayotning har to'siqlaridan yengib o'tadi."

Bu iqtibos ruhiy kamolotning hayotiy muhimligini va tarbiya bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi.

Axloqiy yetuklik: Axloqiy yetuklik - shaxsning jamiyat bilan munosabatidagi fazilatlarini, ya'ni adolat, sadoqat, mehr-oqibat va boshqalarga yordam ko'rsatish qobiliyatini anglatadi. "Saddi Iskandariy" dostonida shogirdning fidoyiligi va axloqiy qarorlari orqali axloqiy yetuklik namoyon bo'ladi.

Bu iqtibos axloqiy yetuklik va insonparvarlikning uzviy bog'liqligini ifodalaydi, shuningdek, shaxsiy kamolotning jamiyat hayotiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Tarbiya orqali kamolotga erishish: Navoiy pedagogik yondashuvida tarbiya va ma'naviy kamolot uzviy bog'langan. Shoir shogirdni faqat ilm-fanga o'rgatish bilan cheklanmay, uning qalbini poklash, ruhiy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga ham e'tibor qaratadi. Masalan, "Lison ut-Tayr" asarida shogirdning ichki dunyosi va ruhiy kamoloti uning harakatlari va qarorlari orqali ko'rsatiladi. Shoir ta'kidlaydi:

"Ilm bilan qalbni bezash, axloq bilan ruhni boyitish - haqiqiy tarbiya."

Alisher Navoiy asarlarida tarbiya va insonparvarlik masalalari markaziy o'rin tutadi va ularni ilmiy, axloqiy hamda ma'naviy jihatdan chuqur tahlil qilish mumkin. Shoir tarbiyani shaxsning ichki dunyosini rivojlantirish, ruhiy poklik va axloqiy barkamollikni shakllantirish jarayoni sifatida ko'radi. Shu bilan birga, insonparvarlik

- adolat, mehr-oqibat va boshqalarga yordam ko'rsatish - uning falsafasida shaxsiy va jamiyat hayotining muhim qadriyati sifatida aks etadi.

Navoiy ijodida tarbiya va insonparvarlik nafaqat nazariy darajada, balki doston va masnaviy asarlarda amaliy ko'rinishda namoyon bo'ladi. "Farhod va Shirin", "Hayrat ul-abror", "Saddi Iskandariy", va "Lison ut-Tayr"² kabi asarlarda qahramonlar sabr-toqat, fidoyilik, adolat va mehr-muhabbat orqali o'quvchiga tarbiyaviy saboq beradi. Shoirning pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim tizimida ham dolzarb bo'lib, shaxs markazli tarbiya, ruhiy va axloqiy kamolot jarayonlarini boyitishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy ijodidagi tarbiya va insonparvarlik g'oyalari yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan shakllantirish, jamiyatdagi axloqiy muvozanatni saqlash va shaxsiy kamolotga yetaklashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, uning pedagogik va axloqiy qarashlari bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar, ma'naviy tarbiya va pedagogik jarayonlar uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, A. Xamsa. Toshkent: Sharq, 2019.
2. Navoiy, A. Lison ut-Tayr. Samarqand: Fan, 2020.
3. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
4. Muhammaddilyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.
5. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.
6. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. Journal of Institutional Research South East Asia, 23(3).
7. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. Science and Education, 6(11), 281-284.
8. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology, 12(4), 154-160.
9. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o'tishda axborot xavfsizligi. Science and Education, 6(10), 89-93.

² Navoiy, A. Xamsa. Toshkent: Sharq, 2019. – 120–145 bet.

10. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ УЎ ИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.

11. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 11-15.

12. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. *Technical Science Integrated Research*, 1(6), 8-10.

13. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(6), 8-11.

14. Умнов, Д. Г., Кариев, А. Д., Тешабоев, А. Ю., & Мирзакаримова, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. *Перспективы науки и образования*, (6 (72)), 420-436.

15. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI. *Nova. Pub*, 1-128.

16. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE "MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(5), 51-55.

17. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. *Science and Education*, 5(3), 264-269.

18. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. *Science and Education*, 5(4), 278-282.

19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. *Science and Education*, 5(2), 224-228.

20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. *Science and Education*, 4(12), 321-324.

21. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. *Science and Education*, 4(11), 78-83.

22. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATION METOD VA VOSITALAR. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 410-415.

23. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 97-103.

24. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. *INTERNATIONAL*

SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY, 1(1), 63-65.

25. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. Telematique.-2022.-S, 7128-7131.

26. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 216-222.

27. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. Академические исследования в современной науке, 2(8), 92-94.

28. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. International Journal of Human Computing Studies, 5(3), 15-17.